International Science Journal of Education & Linguistics
2022; 1(3): 148-159
https://isg-journal.com/international-science-journal-of-education-linguistics/
doi: 10.46299/j.isjel.20220103.15
ISSN: 2720-684X

ХУДОЖНЄ ПЕРЕЖИВАННЯ ТРАГЕДІЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНІВ Е.М. РЕМАРКА “ТРИ ТОВАРИШІ” І ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ “ДОЦЯ”)

Лілія Олексіївна Солодка[1]
[1]факультет філології та журналістики ПНПУ ім. В.Г. Короленка,
м. Полтава, Україна,
https://orcid.org/0000-0001-9153-8495
Електронна адреса: liliasolodka@ukr.net

Для цитування цієї статті:
Лілія Олексіївна Солодка. Художнє переживання трагедії війни (на прикладі романів Е.М. Ремарка “Три товариші” і Тамари Горіха Зерня “Доця”). International Science Journal of Education & Linguistics. Vol. 1, No. 3, 2022, pp. 148-159 doi: 10.46299/j.isjel.20220103.15.
Надійшла до редакції: 20 липня 2022 р.; **Схвалено:** 29 липня 2022 р.; **Опубліковано:** 01 серпня 2022 р.

Анотація: У статті здійснено компаративний аналіз воєнного дискурсу романів Е. Ремарка “Три товариші” та Тамари Горіха Зерня “Доця”. Розкрито антигуманну сутність війни на прикладі руйнівного впливу на людські долі. Увага зосереджена на порівняльному аналізі художньої реалізації моральної стійкості героїв у протидії деструктивного впливу війни на людську психіку й мораль. З’ясовано, що попри тяжкі випробування, головні герої обох творів зберігають кращі людські якості й залишаються поборниками справедливості. Мотиви дружби, любові, життєстійкості протистоять мотивам зневіри й бажання помсти. Через вчинки героїв розкрито онтологічну та аксіологічну парадигми їхніх доль. Порівняльний аспект українського й німецького творів дозволив простежити вплив війни на людську особистість на початку XX і XXI ст. Через поняття “втраченого покоління” змодельовано модуси руйнівного впливу війни на людську свідомість. Незважаючи на руйнівні наслідки воєнних катаклізмів, головні персонажі обох романів прагнуть зберегти духовну цілісність. Протидією згубного впливу виступають сімейно-моральні цінності, які суттєво впливають на психологію та емоційний стан героїв, допомагають їм продовжувати рухатися вперед. Відкритий фінал розкриває нові можливості подальшої самореалізації для персонажів та для читачів.

Ключові слова: компаративістика, “втрачене покоління”, роман, воєнна проза, мілітарний дискурс, поетика.

1. Постановка проблеми

Воєнна семантика сьогодні особливо болісно відгукується в кожному з нас, зважаючи на війну РФ проти України. Тож наше дослідження спрямоване на показ згубного впливу війни на людську особистість, її пекельний і трагічний відбиток і водночас на пошук збереження власної ідентичності та подолання хаосу. Мілітарний дискурс напередодні і під час Першої світової війни на прикладі культового роману Е. М. Ремарка “Три товариші” в багатьох аспектах перегукується з українським твором початку XXI століття – романом “Доця” Тамари Горіха Зерня.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Методологічною і теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених (філософів, критиків, теоретиків та істориків літератури). Загальнотеоретичні засади роботи ґрунтуються на працях Е. Ряшка, Л. Остапенка [1], М. Гуменного, В. Гуменної, Н. Заїки, Л. Гладун, В. Бондаренко, О. Гонюк, Т. Дзись, О. Петраш, С. Журби та інших. Проблема війни як явища репрезентовано у студіях Н. Черниш, Н. Герасименко [2], М. Рябченко [3]. До проблеми “втраченого покоління” в сучасному вітчизняному літературознавстві зверталися В. Агеєва, О. Кордонець, В. Панченко, Р. Харчук.

Наукове осмислення воєнного дискурсу XX–XXI століття визначається багатоаспектністю, оскільки розкриває згубний вплив на людську особистість. Саме на макрорівні, на прикладі конкретного життя звичайної людини особливо виразно виявляються всі деструктивні моменти – від фізичних ран і втрат до руйнування людської психіки і до фізичної / моральної загибелі.

Роман Е. М. Ремарка “Три товариші” (1936) став своєрідним антивоєнним маніфестом і маркером “втраченого покоління” в німецькій літературі першої половини XX ст. До проблеми аналізу та інтерпретації творів німецького письменника у повоєнний час зверталися Д. Затонський у низці статей, а також Т. Ніколаєва у монографії “Творчість Ремарка-антифашиста” (1983). Сучасні дослідники К. Галич [4], Т. Хом’як [5], О. Чайка [6] репрезентують сучасне осмислення творчості та проблему художнього стилю німецького письменника.

Роман Тамари Горіха Зерня “Доця” у 2022 році удостоєний найвищої літературної відзнаки – Національної премії України імені Тараса Шевченка. Його художня специфіка в різних аспектах розглянута у студіях Т. Гребенюк, О. Пухонської, І. Долгушиної [7], О.Коцарева [8], Д. Куренної [9], Т. Петренко [10], Я. Поліщука [11] та інших. Загалом дослідження сучасних українських мілітарних текстів висвітлено у розвідках Н. Герасименко, С. Філоненко, С. Журби, М. Рябченко та інших.

Однак порівняльного аналізу романістики Е.М. Ремарка і Тамари Горіха Зерня досі не здійснювалося, що і зумовлює актуальність нашої роботи. Спроба компаративних студій уможливлює відтворення нових смислових нюансів та розкриття поетикальних особливостей завдяки прийомам зіставлення та аналізу.

3. Мета і завдання статті

Мета і завдання статті полягає в порівняльному аналізі художньої реалізації мілітарної теми в українській та німецькій літературах ХХ – поч. ХХІ ст. на прикладі романів Тамари Горіха Зерня "Доця" та Е.М. Ремарка "Три товариші".

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити ряд **завдань**:

● визначити місце сучасної воєнної літератури у вітчизняному та світовому контексті;

● здійснити спробу компаративного аналізу романів Тамари Горіха Зерня "Доця" та Е.М. Ремарка "Три товариші";

● розглянути візії війни і типологію образів-персонажів в українському та німецькому творах.

4. Виклад основного матеріалу

Воєнна тематика — одна з основоположних і найбільш репрезентативних у світовій літературі загалом та в українській зокрема. Екзистенційна проблема людини і війни знаходить своє відлуння ще від початків заснування держав та виникнення мистецтва. Найдавніший з відомих європейських епосів, гомерівський, присвячений Троянській війні. В усних текстах і на сторінках сотень книг, як і в житті, в усі часи описували загарбника й оборонця, завойовника і жертву, кожен з яких відігравав важливу роль у соціумі і в історії. Ще античні мислителі, зокрема Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель розглядали війну крізь призму людської природи й етики. Предметом їхніх філософських діалогів були також передумови воєнних конфліктів. На думку Арістотеля, вони можуть виникати через демагогію. У трактаті Арістотеля "Політика" (335–322 до н. е.) розглядаються етапи формування держави, окреслено проблеми її становлення, вказано на неминучість конфліктів та можливі варіанти їх вирішення.

Питання війни привертали увагу філософів, письменників, митців упродовж століть. В епоху Середньовіччя, Відродження, Нового часу проблеми війни осмислювалися у працях Е. Роттердамського (1466-1536), Я. Коменського (1592-1670), Ж. Руссо (1712-1778) та багатьох інших. У численних листах, трактатах та виступах письменників-гуманістів Нового часу звучали заклики боротьби проти деспотизму, натомість поцінування рівності та вільного волевиявлення виходять на перший план. Гуманісти наголошували, що у війні все прекрасне й корисне знищується.

Незважаючи на гіркий досвід Першої і Другої світових воєн, десятки локальних конфліктів в усьому світі, Україна в черговий раз змушена виборювати власну незалежність і суверенність. 24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Від 2014 року конфлікт на Сході України, анексія Росією українського Криму відкрито показували, що країна-агресор не відмовляється від своїх імперських амбіцій.

Українці з допомогою західних країн-партнерів героїчно борються з несамовитим ворогом.

Українські культурно-мистецькі сили на всіх етапах своєї історії зберігали історичну пам’ять, відроджували національні традиції у пісні, в слові, музиці тощо. Із початку Революції Гідності (2013-2014 рр) з’явилися чимало різножанрових творів, що піднімають силу духу та відроджують національну пам’ять, зокрема “Євромайдан. Звичайні герої” Н. Гук (2015), “Мій Євромайдан” Ю. Шеляженка (2013), “Щоденник україножера” І. Семесюка (2014), “Маятник революції” (20140, “Київ Хунта Сіті” Д. Савченка (2015) та інші. Війна Росії проти України (з 2014 року) надихнула найяскравіших письменників-сучасників, зокрема С. Жадана “Інтернат” (2017), С. Лойка “Аеропорт” (2019), В. Шкляр “Чорне Сонце” (2015), Є. Положія “Іловайськ” (2015), Л. Орляка “Ти зробив усе, що міг” (2017), С. Талан “Оголений нерв” (2015), “Повернутися дощем” (2016), “Ракурс” (2014), О. Вільчинського “У степах під Авдіївкою” (2018), Тамари Горіха Зерня “Доця” (2019) та інші.

Кожна з воєн та революцій накладає свій відбиток на свідомість нації та її нащадків. Сьогодні особливо актуально прочитуються книги класиків з метою дешифрування світових воєн, зокрема твори німецьких письменників Е.М. Ремарка (1898–1970), Б. Брехта (1898-2956), Г. Белля (1917–1985), американського представника “втраченого покоління” Е. Гемінгвея (1899–1961), французьких авторів А. Барбюса (1873–1935), Р. Доржелеса (1886–1973), А. де Монтерлана (1895–1972), сучасного англійського автора С. Фолкса (1953) та інших.

Передусім йдеться про наслідки справжнього пекла, яке циклічно повторюється, та знову і знову приносить смерть, відчай, руїну, однак водночас гартує стійкість духу, плекає силу, запалює й пробуджує дух і душу в любові до свого краю.

Як бачимо, ХХ–ХХІ століття є складним і багатогранним в аспекті художнього осмислення воєнної семантики та екзистенційних вимірів.

4.1. Мілітарна проблематика у контексті ХХ–поч. ХХІ ст.

Мілітарна проблема художньої реалізації знаходить відлуння від початку світобудови, хоч у своєму дослідженні ми зупинимося на компаративних аспектах українського та німецького воєнних романів, де відлуння Першої світової війни гостро переплітається із війною в Україні сьогодні, у ХХІ ст., розглянемо зокрема роман “Три товариші” Е.М. Ремарка та “Доця” Тамари Горіха Зерня.

Еріх Марія Ремарк (нім. Erich Maria Remarque) (1898–1970) – класик німецької літератури, один із найпотужніших та найпрестижніших авторів ХХ ст. Письменник-романіст, котрий репрезентував згубний вплив війни на людину, продемонстрував палку силу кохання та здатність відродитися з попелу, аби продовжувати жити в повоєнний період. Варто зазначити, що життя Ремарка

було насиченим, складним, тому він умів його цінувати. Багато з героїв Ремарка відображують власний життєвий і духовний досвід автора.

Майже з кожним героєм у творах німецького письменника відбуваються духовні і психологічні метаморфози, він прозріває й глибше усвідомлює онтологічні та екзистенційні проблеми.

Участь у Першій світовій війні Е. М. Ремарка показала згубність нацисього режиму, тож романіст обрав активну антифашистську позицію, боровся за гуманістичні ідеали. Публічне спалення книг, вигнання з батьківщини, труднощі еміграції – усе це було випробуванням для письменника, але не зламало його і не змінило гуманістичних принципів.

Літературна критика розглядає Е.М. Ремарка серед письменників "втраченого покоління", разом із Е. Гемінгвеєм, Р. Олдінгтоном, Дж. Дос Пассосом, Ф. С. Фіцджеральдом. У "Літературознавчій енциклопедії" за редакцією Ю. Коваліва читаємо: "Втрачене покоління" (за Г. Стайн): (анг. "Lost generation") – умовна назва генерації західноєвропейський письменників, які особисто пережили трагедію Першої світової війни, а тому підтримували антивоєнні настрої, що позначались на їх творчості, загострено сприймали тенденцію дегуманізації суспільства, абсурду буття, в якому немає місця повноцінній людині, сповненій власної гідності та духу фронтової товариськості" [12, с. 205].

Розглянемо один із найвідоміших романів Е. Ремарка "Три товариші" (нім. Drei Kameraden. Querido, Amsterdam 1938). Твір був кілька разів екранізований (від 1938 до 2016 рр.), за мотивами роману створена театральна версія, зокрема вистави з успіхом ішли у Львові (театр ім. М. Заньковецької) та в Києві (Національний драматичний театр ім. І. Франка). Маємо блискучі переклади з німецької М. Дятенка та А. Плюта (1959, передрук 2019), Дарії Радієнко (2007, передрук 2008). Мова перекладу відображує світоглядні домінанти Ремарка, але ми спробуємо відкрити для себе художню канву як мовою оригіналу, так і перекладу знаних українських майстрів.

Українська письменниця Тамара Горіха Зерня (справжнє ім'я Тамара Анатоліївна Дуда) (нар. 1976) увірвалася в сучасний літературний простір романом із промовистою назвою "Доця" (2019) і відразу ж здобула значну популярність у читачів та отримала кілька престижних літературних нагород: книга року BBC (2019) та Національну премію ім. Т.Г. Шевченка (2022). 2021 року письменниця створила другий роман – "Принцип втручання".

Тамара Горіха Зерня – філологиня, перекладачка з англійської, до того ж певний час була волонтеркою на Сході України, має відзнаки за цю діяльність. Особистий досвід авторки, її спостереження та свідчення очевидців вплинули на створення одного з найкращих зразків української воєнної прози початку XXI ст. Із відкритих джерел відомо, що планується екранізація роману, події якого охоплюють події Революції Гідності та початку війни на Сході. В одному із інтерв'ю на радіо "Культура" українська письменниця прокоментувала ґендерні аспекти у романі "Доця": "... але я не можу сказати, що мій роман жіночий у

класичному, традиційному розумінні <…>. Я впевнена, що чоловіча і жіноча проза є взаємопроникними і вони, так само, як і чоловіки та жінки, мають багато точок дотику, взаємообміну. І так само з книгою: важливі речі не мають статі. Це любов, це вірність, відповідальність, відвага, хоробрість, почуття гумору, іронія, самоіронія, адекватність, вміння встояти у ситуації, коли все довкола валиться і, в тому числі, тобі на голову. У такій ситуації твої вторинні статеві ознаки не мають значення. Основне у нас – голова, а голова позастатева, як на мою думку” [13].

Схожими у героїв Ремарка і Тамари Горіха Зерня є сприйняття війни: тридцятирічний механік та піаніст Роберт Локамп, як і українська майстриня вітражів з позивним “Ельф” – дорослі люди, які мають зрілі погляди на світ, своє місце в ньому, тверезо оцінюють власні можливості тощо. Вони мали певний рівень життя, плани на майбутнє, проте війна зруйнувала все, примусила виживати у надскладних умовах. Спільним для обох героїв є потяг до прекрасного – мистецтво рятує їх від звиродніння й ненависті. Зближує героїв німецького й українського романів також консолідуючий вплив на інших – вони об’єднують людей навколо себе, засновують власну справу, знаходять спосіб самовираження та наполегливо долають усі перешкоди.

Е. М. Ремарк реалістично описує становлення та екзистенційне самоусвідомлення головного героя: “Дитинство, школа... усе це відійшло далеко в минуле, наче його й не було. Справжнє життя почалось лише 1916 року. Саме тоді я став новобранцем. Худорлявий, довгов’язий вісімнадцятирічний юнак, я за командою вусатого унтер-офіцера вчився на полі за казармою лягати і вставати.

1917 рік. Фландрія. Ми з Міндендорфом купили в солдатській лавці пляшку червоного вина. Хотіли гульнути. Та не вийшло. На світанку англійці відкрили ураганний вогонь. Опівдні поранено Кестера, надвечір убито Майєра й Детерса.

1918 рік. Лазарет. За кілька днів до того прибув новий ешелон. Паперові бинти. Тяжкопоранені. Цілий день сновигали туди й сюди пласкі операційні коляски. Часом вони поверталися порожні. Біля мене лежав Йозеф Штоль. Ніг у нього вже не було, але він іще про це не знав. Він не бачив свого каліцтва, бо під ковдрою лежав дротяний каркас.

1919 рік. Знову вдома. Революція. Голод. На вулицях весь час стріляють кулемети. Солдати проти солдатів. Товариші проти товаришів.

1920 рік. Путч. Карла Брегера розстріляли. Кестера й Ленца заарештували. Мати моя в лікарні. Рак, остання стадія.

1921 рік… Я задумався. Не пригадав нічого. Цього року наче й не було. 1922 року я працював на залізниці в Тюрінгії, а 1923-го завідував відділом реклами на фабриці гумових виробів. Була інфляція. Заробляв я двісті мільярдів марок на місяць. Гроші виплачували двічі на день, а потім нас на півгодини відпускали, щоб можна було оббігати крамниці й дещо купити, поки не оголошено новий курс долара, бо тоді гроші знецінювалися ще вдвічі. А потім? Що було в дальші роки? Я поклав олівець. Не варто й згадувати. Та я вже й не пам’ятав добре всього. Надто воно все переплуталося в голові” [14, с. 9-10].

Прикметно, що цей фрагмент тексту стилізований під щоденникові записи, у стислій лаконічній формі репрезентує внутрішнє становлення особистості Роберта Локампа. Окрім воєнного лиха, революції, споглядання картин смертей, каліцтв, головний герой не має бажання та натхнення нічого пригадувати, позаяк минуле заполонило свідомість. Він живе спогадами про минуле і не має майбутнього.

Найпрекрасніша юнацька пора була перекреслена війною, втратами товаришів, голодом, розчаруваннями, нівеляцією гуманістичних прагнень та ідеалів. Відтак психологічною реакцією юнаків у повоєнний час стали пияцтво, відсутність мети, що згубно впливало на моральні засади суспільства.

Тамара Горіха Зерня зображує головну героїню як дівчину з зовнішністю аристократки, яка надто заглиблена у себе, намагається віднаходити філософію життя у читанні та зовсім невпевнено дивиться на світ і людей унаслідок дефіциту любові (мати рано померла, батько пиячить), тож дійсність довкола дівчини зовсім не відповідала її очікуванням. "Я себе пам'ятаю з дев'ятирічного віку. Все що було до — терра інкогніта, чиста дошка, не відгукується ні спогадами, ні образами. Десь у білому мареві залишилася мама. Мама ж мусила бути, правда? Але в нашому домі про неї не говорили. На всі питання тато відмовчувався, тільки раз прохопився, що звали її Марія, і що вона померла молодою. Так це чи ні, тепер уже не перевіриш. Напевно, я таки схожа на маму, тому що батько був невисоким, опецькуватим, із помітним черевцем і ранніми залисинами. Я ж не стільки росла, скільки видовжувалася в усіх напрямках. У мене було задовгим усе – ступні, пальці (дитиною перераховувала фаланги, все здавалося, одна зайва), лікті, вуха, волосся" [15, с. 11].

Сучасний український воєнний роман дозволяє кожному пережити історію пересічної дівчини, на долю котрої випадає ряд життєвих випробувань: рання смерть матері, революційні події, війна, як наслідок – втрата духовно близьких людей, однодумців, друзів.

Зовсім невипадкова назва роману "Доця", позаяк усе більше героїв у творі називає так дівчину, демонструючи неабияку симпатію й теплі почуття до неї. Справжня донька України, котра сповідує національні цінності, здатна на пожертву заради країни, її людей. Хоч не знаходить щастя у коханні, натомість натхненна місією жіночої волелюбної боротьби, аби порятувати свою землю. Вона – донька Марії, у символічному сенсі – Божої Матері.

Доця звучить ніжно, ласкаво, по-батьківськи щемно. Так її називає бабуся (мати по батькові, котра мешкає в Донецьку), так її називають учасники воєнних дій, друг Борисович. Жінка-рятівниця, жінка-мисткиня, жінка-воїн, жінка-мати – усі ці константи втілює доця, імені якої не згадує авторка, що надає романові додаткової інтриги та зацікавлення. Разом із доцею переживаємо вибухи від снарядів, контузію, втрату будинку – усе, що відбувається сьогодні на всій території України. Треба наголосити на важливості національної семантики та україноцентричних модусів у романі, зокрема авторка апелює до літератури (алюзійні перегуки із мисленням В. Стуса): "*Зазираю в завтра — тьма і тьмуща*

тьма. І тьмуща тьма. І тьмуща тьма. Тільки чорна водь. І чорна пуща". Він усе знав про Донецьк, цей ломом обперезаний поет із кочегарки, цей пророк, який не боявся нікого з них і який усіх переміг, але толку з тієї перемоги, коли Василь Стус мертвий, а вони живі, і діти їхні живі, і внуки заполонили всі вулиці? І що б він мені сказав, по правді кажучи?

… Якби я побачила Стуса, я б йому сказала — убивай! Вирви очі, викуси кадик, умри в бою, умри так, щоб вони тебе розтерзали двадцять на одного, але до скону віку сцялися б у ліжко від самої згадки про тебе. Щоб нікому, ні одній скотині не повернувся язик назвати тебе самогубцем. Стій прямо і смійся, смійся їм в очі. Навіть якщо довкола тебе немає України, навіть якщо там пустка й лід, навіть якщо там тьма єгипетська, у тобі самому України стане з головою, бо Україна — це ти" [15, с. 180-181].

Народна пісня актуалізується у свідомості героїні як національний архетип. Вона не лише стає психологічним чинником, що рятує її від відчаю, але й об'єднує людей, спонукає до спротиву, пробуджує силу духу: "*Ой у вишневому садку, там соловейко щебетав. Додому я просилася, та він мене все не пускав…*

За якийсь час зауважила, що я не одна. З підвалу виглянули двоє, сусід підтягнувся. Усі мовчали, нікому не хотілося псувати моменту. Я посунулася, вони посідали коло мене і спочатку несміливо, а тоді дедалі впевненіше підхоплюватили другим голосом.

Доню моя, не в тому річ, де ти гуляла цілу ніч. Чому розплетена коса, а на щоці бринить сльоза?

Ми співали і співали, без упину. Звідки я знала слова? А вони звідки знали? «В саду гуляла», і «Галю», і «Чом ти не прийшов», і «Червону руту», і «Гуцулку Ксеню»... " [15, с. 254]. Колоритна українська пісня виринає в глибинах свідомості, пробуджує емоції та об'єднує людей.

Думка про можливу загрозу переселення, котра турбує сьогодні багатьох українців, теж знаходить відбиток у романі, бо ж не можуть залишити українці могили своїх предків на поталу ворогові, бо ж дім – це не лише оселя, це родина, затишок, спокій. Знищивши будинок, вороги знищують частину душі: "З бабою ми знову завелися на тему переселення. Я їй: ну подумай, а раптом хтось мою фотографію побачив, а раптом згадає, що я твоя внучка, а раптом донесуть? Давай все-таки вивеземо тебе на безпечні села, пересидиш кілька місяців. Баба нізащо. По-перше, на фото ти сама на себе не схожа, такою красивою тебе ніхто не бачив. (Бінго, нічим крити). По-друге, каже, могили не пускають. «Які ще могили?» — «А от проживеш, скільки я, знатимеш, які. Мені вже треба думати не тільки про те, що тут, а і про те, що там (тицяє пальцем в землю). А там мамка моя лежить. І мамина сестра, і хрещеночка. Батько ні, твій прадід у війну згинув, ми не знаємо, де й коли. А мамка тут. І баба, Царство їм небесне, коло неї, на старому кладовищі. І мене туди покладуть, і це правильно. Ви ж не просто так воюєте, а за свою землю. А своя земля тільки тоді своя, коли її наші знизу підпирають»" [15, с. 238-239]. Сакральність української національної ідентичності сьогодні жваво засвідчує немеркнучий зв'язок поколінь, прогресивний поступ та жагу до перемоги.

Спільним елементом у романах є мнемонічний мотив – повернення у світлий світ дитинства чи юності, незатьмарений війною, нерозумінням оточуючих, сімейними проблемами, однак на передній план виринає потік свідомості (не випадково розповідь в обох романах ведеться від першої особи). Герої переживають найглибші екзистенційні проблеми.

4.2. Психотипи героїв у контексті війни

Роман-сповідь, роман-згадка, роман-надія – так можна окреслити жанрові ознаки окреслених творів, позаяк головною проблемою “втраченого покоління” є певна дезорієнтація у часі і просторі, зокрема сюди можемо зарахувати і героїню з іменням “Ельф” (до речі, ельфи – це міфічні істоти у фольклорі германців, згодом – персонажі фентезі; можуть бути як мстивими до людей, так і демонструвати образ благородних істот).

У романі Е. Ремарка автор сповідується перед собою, безцільно блукаючи на початку роману, згодом же віднаходить справжнє кохання, та і воно виявилося хоч і бурхливим, емоційним, яскравим, та недовгим, скороминучим, однак немеркнучим. Сила дружби, якою пронизаний роман, колишні вояки, нині співзасновники та власники автомайстерні Роберт Локамп (Роббі), Отто Кестер і Ґотфрід Ленц намагаються витіснити спомини минувшини, однак смерть наздоганяє їх і поза полями бою.

Воєнне лихо зростило масу проблем: економічних, політичних, соціальних, моральних, тож люди не може самостійно впоратися із кризою, примарами, страхами минулого. Народження кохання Роберта та Патриції здатне надати нового сенсу їхнім життям, однак надія невдовзі обірветься смертю дівчини, причиною якої теж була війна.

Роберт відмовлявся вірити у смерть Патриції, свого друга: “«Це ж усе несправжнє, — думав я. — Це ж усе не дійсність, так не буває. Тут просто сцена, на якій розігрують п’єсу про смерть. Адже коли людина вмирає насправді, це страшенно серйозно». Мені хотілося піти слідом за тими молодими людьми, поплескати їх по плечу та сказати: «Правда ж — це лише театральна смерть, а ви тільки аматори, що люблять грати роль помираючих? А потім знову підведетеся й уклонитеся глядачам? Адже від такого не вмирають — від температури й хрипкого дихання, вмирають від пострілів і ран, я ж знаю це...»” [14, с. 378]. Знову, вже у мирному житті , Роббі спіткає смерть найближчої людини.

На молоде, сповнене енергії життя Пат випали тяжкі випробування, та вона по-філософськи осмислює одвічну проблему буття: “— Про єдине, що в мене може бути на думці, — про життя і смерть. І коли при цьому мене проймає туга і я вже нічого не розумію, тоді я переконую себе в тому, що краще вмирати, коли ще хочеться жити, ніж дожити до того, щоб захотілося вмерти...” [14, с. 405]. Найбільшу невідповідність Роберт вбачав у смерті коханої у мирний час, а не на полі битви. Він навіть бажає смерті, оскільки відчуває провину перед Пат, яка згасає на його руках.

Доця із роману Тамари Горіха Зерня міркує про життя в нових умовах та й загалом про ціннісну канву життя: “Потрібно пристосуватися до життя в нових умовах, але для початку я ніяк не могла визначитися, чи хочу жити. Сто разів повторюю, що моя цінність як людини і як особистості не залежить від зовнішніх обставин. Що найголовніше всередині, попри думку інших. Що ось ця гостра туга, діра у грудях, ось це відчуття покинутої дитини — це все наслідок моїх комплексів і невиправданих сподівань, а значить, виключно моя проблема. Якщо світ раптом не відповідає твоїм уявленням, то змінюй уявлення, а не світ” [15, с. 180].

У. Тейлор дає оцінювальну характеристику роману Е. Ремарка “Три товариші”: “Es ist die beste Liebesgeschichte, die Remarque je geschrieben hat. Es gibt andere ergreifend dargestellte Liebesgeschichten in seinen Romanen, aber keine, die eine in gleicher Weise überzeugende Intensität und Authentizität ausstrahlt” [16, S. 556]. “Це найліпша історія кохання, яку тільки писав Ремарк. У його романах є й інші колізійні історії кохання, але жодна з них не випромінює таку ж переконливу інтенсивність і автентичність” (переклад мій). Справді, глибоким ліризмом пройнятий текст німецького письменника. Глибокі екзистенційні проблеми розкриваються з допомогою реалістичної поетики, доповненої романтичними елементами. Дружба в умовах війни, кохання після війни розкриває внутрішній світ персонажів, надто тяжко втрачати близьких людей: друзів, кохану, тих, хто дав надію на життя у найтемніший день.

Герої подекуди втрачають надію, однак молодість, запал, жага до життя дають нові перспективи, навіть в умовах війни і повоєння, втілюють надію на звичайне життя із нехитрими радощами, розчаруваннями та найголовніше – світлою надією на майбутнє. У романі Е.М. Ремарка моделюється світ, у якому домінує дружба і кохання, заради чого варто жити, у творі Тамари Горіха Зерня, Доця втілює збірний образ жінки-визволительки, котра ревно бореться за своє право народити нащадків у вільній країні.

5. Висновки і перспективи досліджень

Отже, проблема війни та людини втілює екзистенційний вимір обох романів.

Для сучасної воєнної прози, яка описує події на Сході України, характерна жанрова дифузія, позаяк йдеться про строкатість жанрових форм (репортажі, есеї, документалістика, романістика). Відтак воєнна література репрезентує героїчний спротив українців. Воєнна тема розглядається у порівнянні з визнаним класичним твором німецького письменника “втраченого покоління” Е.М. Ремарка “Три товариші”.

Компаративний аспект української та німецької літератури уможливлює простежити внутрішні та зовнішні чинники воєнної семантики. За глибокою оцінкою та судженнями літературознавиці Тамари Гундорової: “Сучасна література дає знання про історію. Ставить серйозні питання про виживання, хворобу, загубленість людини, самотність, любов. Я не думаю, що література повинна давати рецепти. Вона має розширювати коло уявлень і можливостей, а

найголовніше — давати розуміння, що ти не сам у цьому світі, що є можливість виходу зі складних ситуацій, що треба шукати і можна знайти ту людину, яка тобі допоможе. Бо найгірше — це залишитися самому і замкнутися у своїй самоті” [17].

За словами кандидатки філологічних наук, редакторки Ю. Оскольської: “Ми є, і це вже перемога”. Ми вибрали Україну, її цінності, і ми цим живемо. Нас не здолати. Якщо нас вбивають, то всіх не вб’ють”... одним із головних способів формування національного міту є література, − книжки, які закарбували у собі важливі речі, де головні герої – звичайні люди, не герої. Це люди, які зробили вибір і тепер з ним живуть. Це – явище, на порозі якого ми стоїмо, і яке потребує всебічного розгляду та осмислення” [18]. Тож сьогодні особливо боляче і водночас яскраво відчуваємо на собі переломні моменти пересічних людей, котрі зіткнулися із воєнним лихом, попри те, блискуче виборюють перемогу в усіх іпостасях національно-визвольного руху.

Наукова перспектива ґрунтується на аналізі уже відомих та нових зразків сучасної воєнної прози з метою переосмислення, порівняння та показу виняткового значення української літератури у вітчизняному та світовому дискурсах.

Список літератури

1) Ряшко О., Остапенко Л. “Проблеми війни і миру у філософії Канта, Геґеля, Фіхте” : Електронний ресурс. Режим доступу: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5693/vnulpurn201685575.pdf (25.07.2022).

2) Герасименко Н. Особливий погляд (огляд романів українських письменниць про події Революції Гідності та війну на Сході України). Слово і час. 2018. № 7. С. 24–35.

3) Рябченко М. Жанрова різноманітність воєнної прози в сучасній українській літературі. Najnowsza słowiańska literatura i kultura popularna. Figury swojskości i obcości współczesnego świata w literaturze i kulturze popularnej krajów słowiańskich. 2019. С. 277–289.

4) Галич К. Антивоєнний роман Ремарка і Гончара: проблеми типології : автореф. дис. канд. філол. наук. Тернопіль, 2009. – 20 с.

5) Хом’як Т. Світові війни очима Е. М. Ремарка. Всесвітня література та культура, 2005. С. 29-31.

6) Чайка О. М. Проблема «втраченого покоління» у творчості Е. М. Ремарка. Глухів, 2007. – 46 с.

7) Долгушина І., Дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде зовсім чужим, [в:] Електронний ресурс: https://www.bbc.com/ukrainian/features-50287695 (25.07.2022).

8) Коцарев О., „Доця": пригодницький роман про війну, який „проситься" в серіал, [в:] Електронний ресурс: https://texty.org.ua/articles/99927/Doca_prygodnyckyj_roman_pro_
vijnu_jakyj_prosyts a-99927/ (25.07.2022).
9) Куренная Д., „Ми з моєю героїнею свідомо переїхали в Донецьк" — авторка книги року BBC Тамара Горіха Зерня, [в:] Електронний ресурс: https://www.radiosvoboda.org/ a/30324618.html (25.07.2022).
10) Петренко Т., Ісусе, синку: „Доця" як месія з Донбасу, [в:] Електронний ресурс: http://www. chytomo.com/isuse-synku-dotsia-iak-mesiia-z-donbasu/ (25.07.2022).
11) Поліщук Я., Досвід локальної ідентичності, [в:] „Studia Ukrainica Posnaniensia", 2018, nr VI, с. 257–267.
12) Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 608 с. ("Енциклопедія ерудита").
13) Тамара Горіха Зерня : "Я дуже хочу, щоб наші письменники знову й знову поверталися до теми війни". : Електронний ресурс. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2020/08/16/464002_tamara_goriha_zernya_ya_duzhe_hochu_sh
chob.html
14) Ремарк Е.-М. Твори в 2-х томах. – К. : Дніпро, 1986. – 409 с.
15) Горіха Зерня Т. Доця: Роман. Київ: Білка. 2019. – 284 с.
16) Remarque Erich Maria. Drei Kameraden Roman mit einem Nachwort von Tilman Westphalen. Köln by Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1964, 1991. – 585 S.
17) Тамара Гундорова. "Україна – не terra incognita на мапі світової літератури". : Електронний ресурс. Режим доступу: https://the ukrainians. org/tamara-hundorova/ (25.07.2022).
18) Круглий стіл "Сучасна мілітарна проза як культурне явище в українському суспільстві". : Електронний ресурс. Режим доступу: soloma.libraries.kiev.ua/2020/10/26/kruglijj-stil-suchasna-militarna-proza-jak-kulturne-javishhe-v- ukrainskomu-suspilstvi-chastina-2/ (25.07.2022).